

В. Є. Куриленко (сел. Свердловка Чернігівської обл.)

До локалізації літописного міста Хоробора

Літописний Хоробор, пізніше — вотчина іменитих сіверських князів Глинських (родичів Василя III, хана Мамая, Івана Грозного) — був відомим містом-фортецею¹. Навколо Хоробора «ломали списи» покоління дослідників ХІХ—ХХ ст. Серед них були, зокрема, М. П. Погодін, С. М. Соловйов, Д. Г. Гумилевський, А. М. Лазаревський, Д. І. Багалій, Н. І. Надеждін, М. Домонтович². Сьогодні в літературі воно часто локалізується трьома пунктами: Макошине, Короп на Десні та с. Хоробрічі біля м. Городка. Ми спробуємо довести коропську версію.

У літопису Хоробор вперше згадується під 1153 р., коли князі Святослав Ольгович та Ізяслав Данилович для миру «скупилися у г. Хоробра», на межі князівств. А в 1159 р. жінка Святослава «Бежа Переяславлю, и оттуда еха на Городок, та на Глебль, та на Хоробор, та на Ропеск до Гомя»³. На думку Погодіна, цей шлях перетинає Десну в Коропі⁴. У літопису під 1234 р. вказується, що Д. Галицький, «плєняючи землю, поимаша гради многи по Десне, и туже взяша и Хоробор, и Сосницю, и Сновеск (Саднів)». Отже, до 1234 р. давнє м. Хоробор було на Десні, біля Сосниці — в Макошиному чи Коропі.

Цінні дані містяться в архіві Глинських. Так, повідомляється, що в 1339 р. Вітовт був розгромлений татарами, втратив обоз, рать і, «в мале дружине» заблукавши в степу, звернувся до воєводи І. Глинського: «Только выведут меня твои вожи к моей Украине, к которым городам и волостям, я темы города и волостями тебя и пожалую». І далі: «...Княж Ивановы вожи привели Витовта к городу его Хороблю, да к волостям: к Макотину, да к Сохачеву; да к Верху (Вербі), да к Оболоню»⁴. Села Сохачі, Оболоння знаходяться поруч з Коропом, Верба — на північ. З версією Гумилевського, що Вітовта «зустріла Україна» в с. Хоробрічі, дуже далеко від Десни, на широті Сожі, погодитися не можна. Там дійсно була Хороборська волость, згадана в дипломатичному листуванні Литви і Москви в 1505—1584 р. До неї входили і стрілецькі поселення. Однак це лише пізній «тезка» Хоробора.

Схоже, що Лазаревський мав рацію, вважаючи, що Хоробор знаходився поблизу Оболоння⁵. Адже прихід Вітовта до Сохачів і Оболоння, на околиці Коропа — факт незаперечний. «Гордієвим вузлом» є Макотін: тепер цей топонім ототожнюють з Хоробором. Отже, фінішував Вітовт одночасно в Макошиному і в Сохачах та Оболонні. Однак від останніх Макошине відділене територією Коропського, Сосницького і Менського районів. Малоімовірно, що Вітовт від Макошиного до Оболоння, коли повсюду ризикали татари, плив кілька днів уверх проти течії водою. А якби він з правобережного Макошиного їхав конями, то не минув би м. Сосницю, а біля Коропа повернув би «назад» — на лівобережжя, в Сохачі, і знову назад — в Оболоння і Вербу. Однак «малу дружину», з якою він був, не можна було дробити.

Список міст ХІV ст. Хоробор і Макошине не згадує, але відомий Хоробор

як волосний центр Посейм'я. Виникло Макошине, як вважають деякі вчені, в XVII ст. на місці Хоробора⁶. Якщо це так, то Глинські Макошине в XIV ст. не згадували б. «Гордієв вузол» розв'яжеться, якщо припустимо, що топонім Макотін приховує не Макошине, а Накотін, нині с. Накот,— на р. Накот, яке знаходиться біля Коропа, саме там, де йшов з півдня Вітовт. Звідти вів на Сохачі, Короп, Оболоння на Сосницю давній шлях.

Тепер звернемося до археологічних джерел. Нам вдалося провести археологічне обстеження околиць Коропа. При цьому знайдено залишки 2 великих кільцевих валів на зритому вже городищі Старинець у Сохачах, стародавню дорогу, що йшла звідти на Десну повз острів Коваленчиха на Оболоння і Сосницю. Острів (0,8 км довжини) оточує складна мережа водоймищ і дюн. Вхід на нього фланкує з півдня (в 240 м від острова) на великій стариці міст, де знайдено сліди кераміки XII ст. Відгалуження «оболонської дороги» веде на західний рів і 2 малих рови, сліди яких збереглися. На заході, де острів низький, в шарі до 1,3 м на площі 2,3 га виявлено кераміку X—XV ст. Дивно те, що вона є в низині і відсутня на східному великому «бугрі» де, до речі, нема гумусу. Знахідки доби неоліту і бронзи там знайдено зверху, на суглинку, кераміку X—XIII ст.— лише в прямокутній ямі з гумусом. Існує легенда, що «колись Коваленчиха була високою». Отже, виникла версія, що гумус тут розійшовся на виготовлення селітри — адже в XVII—XVIII ст. Короп був одним з центрів гетьманської «енеральной артиллерии» і за указом Петра I там знаходилися загальновійськові порохові арсенали. Зберігся й унікальний «двор войсковой арматы» — «церква-фортеця», пізніше присвячена богу грома і блискавки — Іллі. Схоже, що гумус на острові зник у ті часи, що і в Новгороді-Сіверському. Однак сліди поселень X—XVI ст. (кераміка, скляні віконні диски тощо) часів Хоробора залишилися. Можливо, Глинським належало і знайдене нами поблизу Коваленчихи, на великому багнистому острові Зубейківщина загадкове «Горкушине городище», овіяне легендами й «літературною містикою». Воно має невеликі (117×47 м) розміри, унікальну за міцністю оборонну лінію. Спорудження такої фортеці було по силах лише таким магнатам, як Глинські, які володіли цими землями з 1399 р.⁷

Вважається, що в Коропі був могильник і городище X—XIII ст. Може, городище знаходилося на зритому вже місі Маслозавод, а могильник на бугрі «Могила» — біля церкви Вознесіння, де при спорудженні дороги знайдено багато скелетів й холодної зброї, або на «курганах» — геометрично правильних конусах біля Маслозавода. Однак вони не вивчені, в одному з них ми знайшли кераміку доби бронзи, а в кар'єрі на Маслозаводі — «склад» скляних віконних дисків різних діаметрів, кераміку X—XVI ст.

В Коропі, на пл. Кибальчича, ми відкопали кілька речей XI—XIII ст. Отже, відкидати «коропську версію Хоробра» без археологічних досліджень не можна: тут знайдено речі, масу віконних дисків XIV—XVI ст., чого в Макошиному не виявлено. Проте на ряді карт Хоробор локалізується в Макошиному⁸. Отже, можна припустити, що Хоробор як місто до його знищення татарами було там, де знаходиться Макошине, а віродилося як селище біля Коропа⁹. Тому воно не згадується у «Списку міст» XIV—XV ст. «Макошино-Хороборська» волость не могла включати і Сосницю, і с. Оболоння, Вербу. Це нереально й нині. Тим більше, що після Батія землі на південь від Сейму і Десни збезлюдніли. Археологічні знахідки XIV—XV ст. тут і в Чернігові — надзвичайна рідкість. Зате були заселені межиріччя Сейму, Десни, Убеді¹⁰. Лише біля Мезина ми знайшли 4—5 поселень XIV—XV ст. Цікаво, що Короп зберіг тюркські гідроніми Сап-Сой і Сап-Сайка («кругова

вода»). За легендою, «Сапсой» — рів, що оточував древній Короп. Такі 2—3 «водяні кола», що оточують «островки», знайдено на Маслозаводі; 3 — на лузі. В «Литовських метриках» Хороборська волость на р. Снов зустрічається і в 1584 р., а село Хоробор на Десні — лише до 1523 р. (у 1534 р. М. Глинський загинув у в'язниці)¹¹. В XVI ст. Хоробор зникає з літописів, натомість виникає м. Короп, а в 30-ті рр. XVII ст. воно вже згадується у літописах¹². За А. Лазаревським, в кінці XVI — на початку XVII с. Хоробор було перейменоване в Короп. Ще в 1669 р. гетьман Многогрішний в Батуринському універсалі назвав Короп «место Коропов», що співзвучно топоніму Хоробор.

Проте самим важливим аргументом на користь гіпотези стала польська карта Чернігово-Сіверських земель XIV—XV ст., що експонується в музеї м. Мени (Чернігівщина). Вона в латинській транскрипції добре відображає гідромережу області, міста, волості Чернігівщини. На ній немає Макошиного, а на координатах Коропа написано — Chorobor (Хоробор). Карта складена на високому науковому рівні. Вона не суперечить і прийнятій локалізації Хоробора Макошиним: після спалення Хоробора Батисем він, схоже, відродився, як і м. Рязань, на новому місті, мабуть біля Коропа. Отже, чскають на вивчення сотні великих і малих курганів у м. Короп.

¹ История городов и сел: Черниговская область.— Киев, 1983.— С. 356; Лазаревский А. М. Городские поселения Российской империи.— СПб, 1865.— Т. 57—Ч. 2.— С. 367; Чернігівщина: Енциклопедичний довідник.— К., 1990.— С. 345.

² Алексеев М. П. Русская культура и романский мир.— Л., 1985.— С. 10, 260; Шмидт С. О. Русское государство в середине XVI в.— М., 1984.— С. 70; Лазаревский А. М. Описание старой Малороссии; Полк Нежинский.— Киев, 1893.— Т. 2.— С. 310—315; Украинская советская энциклопедия.— Киев, 1980.— Т. 3.— С. 56; ПСРЛ: Ипатьевская летопись.— М., 1962.— Т. 2.— С. 465, 502, 505, 772.

³ Гумилевский Д. Г. Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. 1869.— Чернигов.— С. 19—20.

⁴ Погодин М. П. Исследования, замечания, лекции по русской истории. 1054—1240.— М., 1850.— Т. 4.— С. 240—244; Соловьев С. М. История России с древнейших времен.— М., 1960.— Кн. 2.— Т. 3—4.— С. 374.

⁵ Лазаревский А. М. История Малой России.— Киев, 1893.— Т. 1.— С. 310—311.

⁶ Кругляк Ю. М. Ім'я Вашого міста.— К., 1978.— С. 70, 83.

⁷ История Киева.— Киев, 1982.— Т. 1.— С. 240.

⁸ Рыбаков Б. А. Киевская Русь и русские княжества. XII—XIII вв.— М., 1982.— С. 317, 323, 500; Толочко П. П. Древняя Русь.— Киев, 1987.— С. 124.

⁹ Кругляк Ю. М. Ім'я Вашого міста.— С. 70, 83.

¹⁰ (Филарет) Гумилевский Д. Г. Историко-статистическое описание Черниговской епархии.— Чернигов.— Кн. 5.— 1874.— С. 427.